

şatū'l-kelām fī beyāni ümerā'i'l-Beledi'l-hārām, Kahire 1305; *Mir'ātū'l-Haremeyn*, I, 685, 760; *Hicaz Vilâyeti Salnâmesi* (1309), s. 183-227; *Cevdet, Târih*, VII, 191-216; XI, 388-389; X, 101-102, 150-152; İbrâhim Rifât Paşa, *Mir'ātū'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 177-369; G. Courtellement, *Mekke'ye Seyahatim* (trc. Ahmed Nermi), İÜ Ktp., TY, nr. 5135, s. 148; R. F. Burton, *Pilgrimage to al-Medina and Meccah*, New York 1893, II, 159 vd.; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798*, Princeton-New Jersey 1962, tür.yer.; Tâhir el-Kurdî, *et-Târiħu'l-kavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-keşîm*, Mekke 1965, I-IV; Ahmed Abdülgâfir Attâr, *el-Kâ'be ve'l-kisvî*, Mekke 1977, s. 170-198; W. Ochsenwald, *The Hijaz Railroad*, Charlottesville 1980, s. 17-18, 130-131; M. Ömer Râfī, *Mekke fi'l-ķarnî'r-râbi'* ‘aṣer el-hicri, Mekke 1981; M. Lebib Betenûni, *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, Kahire, ts. (Mektebetü's-sâkafeti'd-dîniyye), s. 113-267; M. Abdurrahman es-Şâmih, *Nes'etü's-ṣîhâfe fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ūdiyye*, Riyad 1402/1982, tür.yer.; İsmail Hakkı Uzunçarsılı, *Mekke-i Mükkerreme Emîrleri*, Ankara 1984; Ârif Abdülgâñî, *Târiħu ümerâ'i Mekkete'l-mükkerreme*, Dîmašk 1413/1992, s. 699-854; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahâllîleri*, İstanbul 1994, VII, 54; Ahmed Sibâi, *Târiħu Mekke*, Mekke 1994; F. E. Peters, *Mecca*, Princeton 1994; Suraiya Faroqhi, *Hacilar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac: 1517-1638* (trc. Güл Çagalı Güven), İstanbul 1995, tür.yer.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara 1996, s. 9-11, 96, 132-133; Zeke riya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, Ankara 1998, s. 37-44, 51-52, 61; Hasan Kayalî, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998, s. 69, 75-76, 162, 170-173, 221-224; C. S. Hurgronje, *Şâfi'âhât min târihi Mekkete'l-mükkerreme* (trc. Ali Avde es-Süyûh, nşr. M. Mahmûd es-Seryânî - Mi'râc Nevvâb Mirzâ), Mekke 1419/1999, I-II; M. Ali Fehim Beyyûmî, *Muhaşşâsatu'l-Haremeyni's-şerifeyn fi Misr ibbâne'l-âsîr'l-Osmâni: 923-1220/1517-1805*, Kahire 1421/2001, tür.yer.; Mustafa Güler, *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları*, İstanbul 2002, tür.yer.; Feridun M. Ermenç, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nûrîmey", *TED*, sy. 14 (1994), s. 87-120; Gülden Sarıyıldız, "II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhâne", a.e., sy. 14 (1994), s. 121-145; A. J. Wensinck, "Mekke", *IA*, VII, 638-643; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "Makka", *EI²* (Ing.), VI, 147-152; R. B. Winder, "Makka", a.e., VI, 152-180.

MUSTAFA SABRI KÜÇÜKAŞÇI

II. MEKKE EMİRLİĞİ

Mekke emîri tabiri genel olarak Mekke'nin fethinden başlayarak Mekke valilerini, özel olarak da IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mekke'yi yöneten şerifleri (Benî Hasen, Hasenîler) ifade eder. İbn Haldûn, müşrik Araplar'ın Resûl-i Ekrem'i Mekke veya Hicaz emîri olarak nitelendirdiklerini kaydetmektedir (*Muķadime*, II, 638). İlk Mekke emîri şehrin fet-

hindan sonra Resûlullah'ın tayin ettiği At-tâb b. Esîd'dir. Mekke emîrliği, Hulefâ-yi Râşîdîn devrinde de Medine'den göndereilen valiler tarafından yürütülmüştür. Hilâfet merkezinin önce Kûfe'ye, ardından Dîmaşk'a nakledilmesiyle Mekke Emîrliği'nin yapısında bazı değişiklikler oldu. Emevîler döneminde bazan Hicaz'a veya Haremeyne'ye bağlı olan, bazan da bir vali tarafından yönetilen Mekke'ye tayin edilen emîrlər genellikle Benî Ümeyye'den seçili ve hacci idare etme vazifesi de bunlara veriliirdi. Muâviye b. Ebû Süfyân, Haremeyn'e vali yapacağı kimseyi önce Mekke ve Tâif emîrliğine getirir, daha sonra buna Medine'yi eklerdi (Taberî, V, 296). Abbâsîler, Emevîler'den aldıkları idâri yâpiyi aynen korudular. Bu devirde Mekke, Haremeyn valisi adı verilen tek bir emîr tarafından yönetilmekte ve bu vali daha ziyade Mîsîr'a hâkim olan sülâlelerden seçilmekeydi (İbn Hallikân, V, 58). Abbâsîler zamanında 226'da (841) hac için Mekke'ye gelen Eşnâs et-Tûrkî'nin, Halife Mu'tasim-Billâh'la birlikte adına hutbe okunarak Mekke emîrliğini üstlenmesi gibi (Taberî, IX, 114-115) hutbelerde halîfînin yanında ikinci bir isim zikredilmeye başlandı.

Hz. Ali döneminde hilâfet merkezinin Medine'den Kûfe'ye nakledilmesinin ardından ortaya çıkan iç karışıklıklar ve ihitâflar sebebiyle bazı devirlerde Mekke müstâkil olarak yönetildi ve merkezî idarerlerin gönderdiği emîrlər Mekke'ye gitremedi. Yezîd b. Muâviye zamanında hilâfetini ilân ederek Hicaz'a hâkim olan Abdullah b. Zübeyr, Haccâc b. Yusuf es-Sekâfi tarafından ortadan kaldırılmışcaya kadar (73/692) hukümet merkezi edindiği Mekke'yi yönetti. Emevî Halifesî Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'ı Mekke'yi de içine alan Hicaz, Yemen ve Yemâme valiliğile mukâfatlandırdı. Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen şerif ve seyyidlerin faaliyetleri sebebiyle zaman zaman Mekke Abbâsî hâkimiyetinden çıktıysa da bu durum kısa sürdü. Ardından Mekke'ye hâkim olan Karmatîler'in çekilmesi ve İhşîdîler'in sukutu üzerine Hz. Hasan'ın dokuzuncu kuşaktan torunu Ca'fer b. Muhammed, Mekke'nin idaresini ele geçirerek bir süredir Mekke ile ilgilenen Fâtimîler adına hutbe okuttu (358/969). Fâtimî Halifesî Muiz-Lidînillâh da Ca'fer b. Muhammed'e Mekke ve çevresinin emîrliğini ifade eden bir nişan gönderdi (Mâkrîzî, I, 101). Ca'fer'in Mekke'ye hâkim olmasından itibaren Mekke'nin yerel yöneticilerinin adlarının da hutbelerde anıl-

ması âdet haline geldi. Mekke idaresinin şeriflerin kontrolüne girmesi üzerine Medine'nin siyasi üstünlüğü sona erdi. Benî Hüseyin bazan bağımsız olarak Medine'ye hükmetmişse de genellikle Mekke emîrine bağlı veya onun nâibi sıfatıyla görev yapıyordu. Ancak zaman zaman müstâkil hareket etme isteği iki şehir arasında hükümlânlık mücadelelerine yol açıyordu.

Abbâsîler'in ikinci döneminde Hicaz'a hâkim olmak için sürdürülün mücadale ve rekabetten en iyi şekilde yararlanan şerifler Mekke'deki hâkimiyetlerini pekiştirdiler. Ca'fer b. Muhammed'den sonra oğlu İsâ b. Ca'fer emîr oldu. Onun ardından Mekke emîri olan (384/994) kardeşi Ebû'l-Fütûh el-Mûsevî, Hicaz'daki Abbâsî-Fâtimî rekabetinden faydalanan bağımsızlığını ilân ederek adına para bastırıp hutbe okuttu (402/1011; İbnü'l-Esîr, IX, 123). Fâtimî Halifesi Hâkim-Biemrillâh, 403'te (1012) Remle'yi kendisine başşehir seçen ve Râşîd-Billâh İkabiyâla halîfîğini ilân eden Ebû'l-Fütûh'un Mekke'den ayrılımasını fırsat bilerek amcazadesi Ebû't-Tâyyib'i Haremeyn valiliğine tayin etti. Ancak Ebû't-Tâyyib'in emîrliği uzun sürmedi ve Ebû'l-Fütûh, yönetimini ondan geri aldı. Ebû'l-Fütûh'tan sonra emîr olan, yirmi üç yıl bu görevi sürdürün ve çocuk bırakmadan ölen (453/1061) oğlu Şükür'ün yerine kölesi Abûle geçmek istedî. Fakat Abûle'nin emîrliği yazılı bir belgeye veya şerifler arasında bir ittifaka dayanmadığı için kabul görmedi; şeriflerin ikinci tabakasından Hamza b. Vehâhs es-Süleymânî emîrliği ele geçirdi. Emîrlik, 969-1062 yılları arasında Mekke'yi yöneten ve Ca'fer b. Muhammed'in soyundan geldiği için Benî Ca'fer adı verilen tabakadan Benî Süleyman'a geçti. Mekke'ye 455'te (1063) hâkim olan Suleyhîler'den Ali b. Muhammed şehrîn idaresini şeriflerden Ebû Hâsim Muhammed b. Ca'fer'e verdikten sonra Yemen'e döndü (İbn Haldûn, *el-'İber*, IV, 126). Böylece Mekke Emîrliği bunun künyesine nisbetle Hevâsim adı da verilen Benî Hâsim (Benî Fûleyte) koluna geçti. Benî Hâsim'in Mekke hâkimiyeti, Yenbu' ve çevresini kontrol altında tutan Katâde b. İdrîs'in kendisini destekleyen kabilelerle birlikte şehri ele geçirmesine kadar sürdü (27 Recep 596 / 13 Mayıs 1200). Mekke, Suûdîler'in idaresine girinceye kadar (16 Ekim 1924) Benî Katâde ahfadından gelen emîrlər tarafından yönetildi. İçlerinden özellikle Osmanlı döneminden itibaren üç aile öne çıktı. Bunlardan biri Zevî Zeyd (Şürefâ-i Zeydiyye), diğerî

1672'den sonra emiriği onlarla paylaşan Zevî Berekât (Âl-i Berekât), üçüncüsü de Abâdile diye bilinen Zevî Abdullah (Zevî Avn) ailesidir. 1830'lardan itibaren emirlerin daha güçlü olan Zevî Zeyd ve Zevî Avn ailelerinden seçilmesi âdet halini almıştı. 1851-1856 ve 1880-1882 yılları dışında son dönem emirlerinin tamamı Zevî Avn ailesine mensuptu.

Tarih boyunca İslâm dünyasında ortaya çıkan devletlerin Mekke ve çevresiyle ilgilenmesi Mekke Emirliği'nin hareket alanını oldukça etkilemiştir. Abbâsîler'in zayıflaması ve Şîî olan Fâtimîler'in Haremeyn üzerinde hâkimiyet kurması, Sünîîliği benimseyen Selçuklular'ın Mekke emirlerini kendilerine bağlamak ve şehri yeniden Sünîî nüfuzu altına sokmak için mücadeleye girmelerine yol açtı. Mısır'da hüküm süren kırıkkılık yüzünden Mekke'ye yeteri kadar yiyecek gönderilememesi üzerine (İbn Haldûn, a.g.e., IV, 103) Mekke Emiri Ebû Hâsim Muhammed b. Ca'fer hutbeyi Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrîllâh ile Selçuklu Sultanı Alparslan adına okuttu (462/1069-70) (İbnü'l-Esîr, X, 61). Ardından Mekke'de hâkimiyet Abbâsîler ile Fâtimîler arasında sık sık el değiştirdi. 465'te (1073) Selçuklu Sultanı Melikşah, Mekke'ye Kâbe örtüsünü göndererek (İbn Tağîberdî, V, 95), daha sonra da kız kardeşinin emîrle evlenmesini sağlayarak şehirde yeniden Sünîî hâkimiyetini oluşturmaya çalıştı. 468 (1076) yılinda Mekke Emiri Ebû Hâsim Muhammed b. Ca'fer'in hutbeyi tekrar Fâtimîler adına okutmaya başlamasıyla Hicaz'daki mücadelenin bu safhası Şîîler lehine sonuçlandı (İbnü'l-Esîr, X, 97-98). Fakat 472'den (1079-80) itibaren Mekke emiri Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrîllâh ve Sultan Melikşah'a bağlılığını bildirdi. Fâtimîler 482-483 (1089-1090) yıllarda Suriye'de kazandıkları başarılar sebebiyle Hicaz'da etkili olmaya çalışıtlarsa da 479-485 (1086-1092) tarihleri arasında Mekke Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanına tâbi olmaya devam etti (Kafesoğlu, s. 126-127). Mekke emiri Melikşah'ın ölümü üzerine (485/1092) hutbeleri yeniden Fâtimîler adına okutmaya başladı.

Turan Şâh'ın Yemen'i ele geçirmesinden sonra 569'da (1174) Mekke Emiri Îsâ b. Füleyte hutbeyi Nûreddin Mahmûd Zengî adına okutmaya başladı (Fâsî, Şîfâ'ü'l-ğarâm, II, 366-367; İbn Fehd, II, 534). Mekke emirlerinin tâbi oldukları Eyyûbîler'in Mekke hâkimiyetleri bazı kesintilerle 650 (1252) yılına kadar sürdü.

Sultan I. Baybars'ın, Moğol istilâsiyla ortadan kaldırılan Bağdat Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurmasıyla Mekke Emirliği Memlüklüler'e bağlandı. 1254-1301 yılları arasında Mekke emiri olan Ebû Nûmey Muhammed b. Hasan, Memlük sultanlarına bağlılığını sürdürerek şerîf ailesi içerisinde kendisine karşı oluşan muhalefet hareketlerini bastırdı ve Benî Katâde'nin Mekke'deki hükümlerini sağlamıştı. Ebû Nûmey'in vefatından sonra sağlığında kısa süreli olarak gerçekleşen çift emîrlik uygulaması yaygınlaşmış ve Memlük Devleti'nin Mekke'ye müdaхaleleri arttı. Mekke Emiri Aclân b. Rûmeyse veliahtı olan oğlu Ahmed'i müşterek nâib tayin edip (762/1361) aile içindeki kavgaları önlemek istediyse de bunu başaramadı. 1396-1426 yıllarında Mekke emiri olan ve bunun yaklaşıklık on iki yılında orta bulunmayan Hasan b. Aclân hem Memlük sultanlarıyla iyi ilişkiler kurdu, hem de onların buradaki nüfuzunu kırarak hâkimiyetini Hicaz bölgesinin tamamına yaydı. Daha önce belli bir periyoda bağlı olmayan Mekke emîrlerine hil'at ve mersûm gönderme işi, Hasan b. Aclân döneminden itibaren her yıl Mısır sultanları tarafından tekrarlanan bir âdet haline geldi. Hasan b. Aclân'ın oğullarından Berekât'ın emîrliği zamanında (1406-1455) Mekke'de Mısır'dan gönderilen dâ'imî bir birliğin bulundurulmasıyla şehir yönetiminde Memlük Devleti'nin tesir ve nüfuzu arttı.

Osmanlı padişahları Memlük hâkimiyeti altındaki kutsal topraklarda nüfuz arayışlarına, başta İstanbul'un fethi olmak üzere çeşitli cephelerde kazandıkları zaferleri fetihnamelerle Mekke emîrlerine bildirerek, ayrıca hediyeler gönderecek onları hem başarılarından haberdar etmek hem de gönüllerini kazanmakla başladılar. Mısır'ın fethinden sonra o sırada Mekke emiri olan Şerîf Berekât b. Muhammed, oğlu Ebû Nûmey'i bir elçilik heyetiyle Mısır'a yollayıp Mekke'nin anahhtarlarını Osmanlı padişahına takdim etti. Böylece Mekke de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ebû Nûmey babasının ölümü üzerine (1525) tek başına emîr oldu ve kendisine Kanûnî Sultan Süleyman tarafından emîrin görev alanını gösteren bir berat ve hil'at gönderildi. Ebû Nûmey'in bilfil emîrliği alışı ile Osmanlı hâkimiyeti boyunca sürecek olan emâret ailesi teşekkür etti. Ebû Nûmey, Osmanlı idaresinin Haremeyn'de yerleşme dönemini oluşturan uzun emîrliği zamanında 1540-ta hac için Mekke'ye gelen Süleyman Pa-

şa'dan oğlu Ahmed'i İstanbul'a götürmesini istedi. İstanbul'da büyük ilgi gösteren Şerîf Ahmed, bizzat padişah tarafından kabul edilerek kendisine babasıyla birlikte müşterek emîrlik berati verildi. Osmanlı resmi anlayışına göre muhatap kabul edildiği için bundan sonra Mekke emiri olarak Şerîf Ahmed tanındıysa da Ebû Nûmey'in yetki ve otoritesi sürdürdü. Osmanlı hâkimiyeti süresince istisna kabılinden ünlü emîrlik örnegi varsa da (Uzunçarşılı, s. 78) ikili emîrlik devam eden bir uygulama olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'a hâkim olan Bulutkapan Ali Bey, Hicaz'ı zaptetmeye gönderdiği Ebû'z-Zeheb Muhammed Bey vasıtasiyla Mekke'yi ele geçirip sahte bir fermanla Mekke emiri tayin ettiği Abdullah b. Hüseyin'den sultan unvanını aldı (18 Rebîülevvel 1184 / 12 Temmuz 1770). Mekke'de iyi intiba bırakmayan Mısırlı askerlerin ayrılmalarından sonra Şerîf Ahmed bedevî birlükleriyle emîrliği tekrar ele geçirdi. Mekke emîrlerinin zaman zaman hâkim oldukları Necdî'de dinî bir hareket olarak ortaya çıkan ve Suûd ailesinin benimsemesiyle siyasi hüviyet kazanan Vehhâbîlik sürekli güçlenerek bir tehdit unsuru haline geldi. Taîf'i alan Abdülazîz'in oğlu veliahtı Suûd 30 Nisan 1803'te Mekke'yi işgal etti ve Cidde'ye kaçan Şerîf Gâlib b. Mûsâid'in kardeşi Abdülmüîn'i Mekke emîrliğinde bıraktı. Şerîf Gâlib, Cidde Valisi Şerîf Paşa'nın da yardımıyla yirmi beş günlük kuşatmanın ardından Mekke'yi geri alıp yeniden emîr oldu (Ağustos 1803). Ancak Mekke'yi sürekli tehdit altında tutan Vehhâbîler'in baskısı sonucunda Şerîf Gâlib emîrlikte kalmak şartıyla şehri onlara teslim etti (Ocak 1806) ve hutbelerde Osmanlı sultanının adının okunması bid'at olduğu gereğesile yasaklandı. Hicaz'daki Vehhâbî hâkimiyeti, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gönderdiği ordunun Mekke'yi ele geçirmesiyle sona erdi. Şerîf Gâlib azledilerek yerine Şerîf Yahâ b. Sûrûr getirildi (1814). 1850'lere kadar emîr ve muhafizlerin onun istegine uygun biçimde tayin edilmesinin bir sonucu olarak Mekke'de İstanbul'un etkinliği azalırken Mısır'ın tesiri arttı. Baş kaldırın Mehmed Ali Paşa'nın koruduğu Mekke Emiri Şerîf Muhammed b. Avn uzaklaştırılıp yerine Abdülmüttalib b. Gâlib tayin edildi (Haziran 1832; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 7943). Şerîf Abdülmüttalib, ancak Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden iki yıl sonra (1851) Mekke'ye giderek emîrlik görevine başlayabildi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mekke emirleri Osmanlılar'la bağlarını koparmaya yöneldiler. Merkezî hükümetin etkinliğini artıran faaliyetlerine, meselâ Hicaz demiryolunun Mekke'ye kadar uzatılması gibi tedbirlere karşı Mekke emirleri bedevîlerle iş birliğine giriştiler ve fırsat buldukça siyasi güçlerini Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kullandılar. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra şeriflerin öncülüğünde Osmanlı idaresi karşı faaliyetler arttı. Osmanlı Devleti de Mekke emirlerinin mahallî güçlerini zayıflatmış ve onların bölge üzerindeki otoritelerinin ciddi biçimde sarsımasına sebep olmuştu. Bir yandan İstanbul'dan daha fazla destek almaya çalışan, öbür yandan yerel inisiatifini merkezî hükümetten bağımsız olarak kullanmaya gayret eden Şerîf Hüseyin, 1908 seçimlerinin sonuçlarına müdahalede bulunarak 1909'da yenilediği seçimlere göre oğlu Abdüllah ile Hasan b. Abdülkâdir eş-Seybî'yi Mekke mebusu olarak İstanbul'a gönderdi (Ahmed Sibâî, s. 560, 566). I. Dünya Savaşı'nda da İngilizler'in desteğiyle bir Arap devleti kurmak için ayaklanarak (27 Haziran 1916) Mekke'ye hâkim oldu. Bunun üzerine Osmanlı idaresi, temmuz başında Mekke emirliğine Zevî Zeyd ailesine mensup Abdülmuttalib b. Gâlib'in torunu Şerîf Ali Haydar'ı tayin etti. Ali Haydar Mekke'ye giremediğinden görevini önce Medine'de, ardından Şam'da sürdürmeye çalıştı. 8 Mayıs 1919'da çıkarılan Meclis-i Vükela kararı ve irâde-i seniyye ile emîrlik unvanı kaldırılıp Osmanlı tarihinin Mekke Emirliği sahfası kapandı. Abdülazîz b. Suûd'un (Abdülezîz b. Abdurrahman b. Faysal) Mekke'yi ele geçirerek Hicaz Hâşîmî Krallığı'na son vermesiyle (16 Ekim 1924) şeriflerin Mekke hâkimiyetleri de sona erdi.

Haremeyn'in kara ve deniz yoluyla dünuya açıldığı bir kapısı durumunda olan Mısır, Mekke ve Medine'nin yönetiminde önemli bir yere sahipti. Bu bakımından Mısır'da kurulan devletler Hicaz'da nüfuzlarını sürdürmeye çalışılar. Merkezî yönetimlerle Mekke emirleri arasındaki mücadeleler hac törenlerinin aksaması veya yapılmaması şeklinde sonuçlanıyordu. Emîrlerin özellikle hac merasimlerinin düzenlenmesi konusunda büyük rolleri vardı. Dîvân-ı Hümâyûn'da hazırlanarak Mekke emirlerine gönderilen mektuplarda onlardan hacla ilgili her türlü tedbiri almaları istenir (BA, MD, nr. 3, s. 408-409), emîrler de haccin selâmetle bittiğini her yıl İstanbul'a bildirirlerdi (Şem'dânîzâde, II/A, s. 90).

Eyyübîler ve Memlükler döneminde Mekke emirlerinin Mısır Abbâsî halifelerine tâbiliği şekli iken Osmanlı devrinde etkinlikleri azalarak bütün idârî ve malî işler Mısır beyerbeyine havale edilmiş, buradaki işleyişi yakından takip etmek için kadı, nâzır-ı emvâl ve şeyhülharem gibi memurlar görevlendirilmiştir. Mekke'de Osmanlı hâkimiyetinin ardından merkezî denetimle mahallî iktidar arasındaki dengeler değişti. Osmanlılar "eyâlet-i mümtâze" adını verdikleri Mekke'deki emîrleri miras aldıkları teamûle uygun olarak görevlerinde bırakılar ve Mekke içindeki yetkilerini sürdürmelerine izin verdiler. Emîrlerin kendi başlarına hareket etmeleri, Mekke dışında nüfuzlarını yayma girişimleri, başta hac emîrleri olmak üzere buradaki görevlilerle çatışmaları, kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri ve Cidde gümrük gelirlerine el koyma teşebbüsleri gibi merkezin doğrudan müdahalesini gerektiren faaliyetlerine rağmen onların statüsünü bozmaya yönelik bir düzenlemeye girişilmedi (Emecen, sy. 14 [1994], s. 90). Osmanlı Devleti'nin müdahalede bulunmaması, kutsal yollere ve Ehl-i beyt'e mensup olan emîr ailesine duyulan saygıdan kaynaklanıyordu.

Mekke emîrleri Haremeyn ile ilgili bütün işleri doğrudan İstanbul'a yazarlardı (Uzuncarsılı, s. 27). Ancak genellikle Mısır beyerbeyine arzedildikten sonra onun inceleme ve tasviye konu İstanbul'a bildirilirdi. Osmanlı idaresi Haremeyn işlerini daha iyi izleyebilmek, şerifleri kontrol altında tutabilmek ve merkezî otoriteyi burada hissettirmek için Mısır'a bağlı olarak Cidde sancağını kurdu. Daha sonra Cidde eyaleti ve Habeş beyerbeyiliğiyle Harem-i şerif'in işlerini doğrudan üstlenen Mekke şeyhülharemîlığı tesis edildi. Merkezden gönderilen idarecilerle Mekke emîrleri arasında yetki paylaşımından doğan ihtilâf ve çekişmeler, şeriflerin bağımsız davranışa isteklerinin arttığı XIX. yüzyıla kadar ciddi sıkıntılarla yol açmadı.

Emîrlerin eşraftan bir danışma kurulu ve kendilerine ait askerî birlikleri vardı. Osmanlı döneminde doğrudan Mekke emîrlerinin görev alanını ve sorumluluklarını belirleyen bir yazılı metin yoktur. Ancak İstanbul'dan gönderilen menşur ve mektuplardan, onların bedevîleri idare ederek özellikle çapulculuk ve yol kesicilik faaliyetlerini önlemek, hac törenlerinin aksamaması için çabalamak, surelerin adaletli bir şekilde dağıtmını sağlamak, surre harici gönderilen yardımlıklar yerine ulaştırmak, Cidde'de ve diğer li-

manlarda ticaretin aksamasına meydan vermemek, Mekke ve Kâbe'ye dair işlere nezaret etmek gibi görevleri üstlendikleri anlaşıılır (Feridun Bey, II, 101-102).

Mekke emîrlerinin en önemli gelirleri hac için Mekke'ye gelenlerden alınan meks parasıydı. Bazan bu gelir hükümdarlar tarafından üstlenildiğinde Mekke emîrinin hazinesine toplu bir meblağ girerdi. V. (XI.) yüzyılda Mekke Emîrliği'nin aylık gideri 3000 dinardı ve Mekke emîrleri şehirlerine yapılan yatırımlardan da pay alırları (Nâsîr-ı Hüsrev, s. 112, 136). Yavuz Sultan Selim, Şerîf Berekât'ı Mekke emîrliğine tayin ettikten sonra Mısır gelirlerinden kendi şahsî kullanımına (ceyb-i hümâyûn) ayrılan paranın 25.000 kuruşunu Mekke emîrlerine maaş olarak bağladı. Kanûnî Sultan Süleyman, 1541'de Portekizliler'i puskürten Mekke Emîri Ebû Nûmeyy'e Cidde gümrük gelirlerinin yarısını bağışladı ve Koca Sinan Paşa'nın Yemen'i fethinden sonra bu uygulama sürekli hale geldi. Mekke emîrlerinin sureden de payları vardı. Ayrıca devlet kademesindeki üst düzey görevliler, hâneban mensupları, diğer sultan ve hükümdarlar Abbâsîler'den itibaren Mekke emîrlerine çeşitli ihsanlarda bulunurlardı; Osmanlı döneminde de bu uygulama sürmüştür.

Osmanlı devrinde emîrin tayin berati merkezdeki bürokratlar tarafından hazırlanır, yeşil atlas keseye konulur, üzerinde altın kozak takılır, yaşmak adlı örtü ile örtüerek kürk ve kılıçla birlikte gönderilirdi. Tayin berati ve hil'at yeni görevlendirilen şerif tarafından karşılır, hil'at Mekke yakınında saygı ile giydirilerek tören tamamlanırdı. Mekke eşrafının ittifâkiyle yeni bir emîr seçilse de tayin dâima İstanbul'dan yapılındı. Emîrin tayini dellâller vasıtasyla ilân edilir, on dokuz pâre top atılır, menşur ulemâ ve devletin ileri gelenleri önünde okunur ve biat alınır. Genellikle Mekke emîrleri görevlerini hayatları boyunca sürdürmüşlerse de Memlük ve Osmanlı döneminde azledildikleri, bazlarının bir müddet sonra yeniden tayin edildiği de olurdu. Mekke emîrleri Memlükler'de ümerânın üzerinde yer alırken Osmanlılar'da vezirlerden bir üst derecede idi ve adları hutbelerde sultanının ardından ikinci sırada zikredilirdi. Emîrlerin kapılarında her gün Osmanlı öncesinde akşam (İbn Battûta, I, 168), Osmanlı devrinde ikindi vakitlerinde nevbet vurulurdu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Mekke Emîrliği'ne bağlı bir kavasbaşı ile maiyetinde kavaslar bulunurdu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 7943; BA, *MD*, nr. 3, s. 408-409; 3 *Numaralı Mühimme Defteri* (nşr. Nezihî Aykut v.dgr.), Ankara 1993, s. 408-409, 620, 649; *Târih* (Ebû'l-Fazl), III, 73; V, 289, 296; IX, 114-115; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Hâssâb), Beirut 1983, s. 112-114, 134-136; Ibn Cübeyr, *er-Rîhle*, Beirut, ts. (Dârû's-şârki'l-Arabi), s. 46-49, 63-64, 106-109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 123; X, 19, 61, 97-98, 225, 617; XI, 103, 106, 148-149, 279, 307; XII, 104; Ibn Hallîkân, *Vefeyât*, V, 58; İbn Battûta, *er-Rîhle* (nşr. Ali el-Muntasir el-Kettânî), Beirut 1405/1985, I, 162, 168, 180-186, 240, 265-269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 330; XII, 105-106, 320, 368; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 638; a.mlf., *el-'Iber*, IV, 103, 126; Kalkaşendi, *Subhû'l-aşâ*, IV, 265-281; VI, 135; Fâsî, *el-'İkdû's-şemîn*, II, 306; III, 347-395; IV, 263; V, 189-198; a.mlf., *Şîfâ'ü'l-ğarâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûri), Beirut 1405/1985, II, 366-367; ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ* (nşr. Cemâldin es-Şeyyâl), Kahire 1416/1996, I, 101, 225, 230, 252, 282; İbn Tağrıberdi, *en-Nûcûmûz-zâhire*, V, 34, 89, 95, 140; XI, 139, 144; XII, 144-145; XIV, 300; XV, 189, 349, 536, 542; XVI, 179; Necmeddin İbn Fehd, *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri Ğümîl-kurâ* (nşr. Fehîm M. Şeltûr), Kahire 1404/1983, II, 534-540, 553-554, 566-567; III, 3-4, 303-304, 388-402, 493-500, 592-596; ayrıca bk. İndeks; Nehrevâlî, *el-Berķu'l-Yemâni fi fethi'l-Ğosmânî* (nşr. Hamed el-Câsîr), Riyad 1387/1967, s. 24-27; Feridun Bey, *Münseât*, I, 455, 500-501, 613-614; II, 6, 101-102; Ayyâşî, *er-Rîhletü'l-Ğayyâşiyye*, Rabat 1397/1977, I, 310; Sincâri, *Menâihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem* (nşr. Cemîl Abdüllâh el-Mîsrî - Mâcide Faysal Zekeriyyâ), Mekke 1419/1998, I-V, tür.yer.; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 208^a; Çelebzâde Âsim, *Târih*, İstanbul 1282, s. 306-310; Şem'dânîzâde, *Mûri'l-tevârîh* (Aktepe), I, 161-162, 179; II/A, s. 23, 90; II/B, s. 103-105; Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm fi beyâni ümerâ'i'l-Beledi'l-harâm*, Kahire 1305; Cevdet, *Târih*, VII, 197, 212-214; VIII, 29; G. de Gaury, *Rulers of Mecca*, London 1951; İbrahim Kafeşoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953, s. 126-127; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnu's-safâ ve'l-libâtiħâc bi-zikri men vülliye imâreteleħ-hâc* (nşr. Leylâ Abdüllâtîf Ahmed), Kahire 1980, tür.yer.; İsmail Hakkı Uzuncarsılı, *Mekke-i Mükterreme Emirleri*, Ankara 1984; Subhî Abdülmün'im Muhammed, *el-Ālâkât beyne Mîşr ve'l-Hicâz zemene'l-Fâtimiyîn ve'l-Eyyâbiyyîn*, Kahire, ts. (el-Arabi), s. 31-38, 68-76, 81-110, 114-140, 149-173, 177-195; Süleyman Beyoğlu, *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası* (doktora tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-23; Ârif Abdülgâن, *Târihu ümerâ'i Mekke*'l-mükterreme, Dîmasîk 1413/1992; Ahmed Sibâî, *Târihu Mekke*, Mekke 1994, s. 560, 566, ayrıca bk. tür.yer.; F. E. Peters, *Mecca*, Princeton 1994, tür.yer.; Hasan Kayalî, *Jön Türkler ve Araplar*, İstanbul 1998, s. 164-172; C. S. Hurgronje, *Safahât min târihi Mekke*'l-mükterreme (trc. Ali Avde es-Şüyük, nşr. M. Mahmûd es-Seryânî - Mi'râc Nevvâb Mirzâ), Mekke 1419/1999, I, 215-307; Feridun M. Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebû Nûmey", *TED*, sy. 14 (1994), s. 87-120.

MEKKÎ

(الْمَكْكِيُّ)

Hz. Peygamber'in
Medine'ye hicretinden önceki
dönemde veya Mekke'de
nâzil olan süre ve âyetler için
kullanılan terim
(bk. ÂYET; SÛRE).

MEKKÎ, Amr b. Osman

(bk. AMR b. OSMAN el-MEKKÎ).

MEKKÎ, Ebû Tâlib

(bk. EBÜ TÂLIB el-MEKKÎ).

MEKKÎ b. EBÜ TÂLIB

(مَكْكِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ)

Ebû Muhammed Mekkî
b. Ebû Tâlib Hammûş
b. Muhammed el-Kaysî
(ö. 437/1045)

Tefsir ve kiraat âlimi.

23 Şâban 355'te (14 Ağustos 966) Kayrevan'da dünyaya geldi. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 354 (965) olarak zikredilir. İlk eğitimini İbn Ebû Zeyd ve Ebû'l-Hassan el-Kâbisî gibi hocalardan aldı. On üç yaşında iken Kahire'ye giderek burada hesap ve dil derslerine devam etti. Kurtâñ-ı Kerîm'i ezberledi. Altı yıl süren bu tahsil döneminin ardından Kayrevan'a döndü. 377'de (987) ikinci defa Mîşr'a gitti ve aynı yıl hac görevini de ifa etti. 378 (988) yılının başında Mîşr'da Ebû't-Tayyib İbn Galbûn'dan yeniden kiraat okumaya başladı, ancak tamamlamadan Kayrevan'a döndü ve 382'de (992) tekrar Mîşr'a giderek kiraat tahsiliini tamamladı. Mîşr'da bulunduğu yıllarda ayrıca Ebû Adî İbnü'l-İmâm Abdülażîz b. Ali'den Vers'in rivayetine göre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kiraatını okudu; tefsir ve nahiv âlimi Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Üdfûvî'nin derslerine devam etti. 383'te (993) memleketine dönerek kiraat okutmaya başladı. 387'de (997) Mekke'ye gitti ve 390 (1000) yılının sonuna kadar burada kalarak Ebû'l-Hasan el-Abkasî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-Uceyfi, Ebû'l-Kâsim Ubeydullah es-Sekâti ve Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-Mervezî gibi âlimlerin derslerinden istifade etti. 391'de (1001)

Kudüs'e geçen (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 310) ve burada bir müddet kaldıktan sonra Mîşr'a giden Mekkî b. Ebû Tâlib 392 (1002) yılında Kayrevan'a döndü; Receb 393'te (Mayıs 1003) hayatının bundan sonraki bölümünü geçireceği Endülüs'e geçti. Önce Kur-tuba'da (Cordoba) Mescidü'n-Nûhay-le'de kiraat dersleri vermeye başladı; hâcib Abdülmelik b. Mansûr el-Muzaffer onu Zâhire Camii'ne nakletti ve Âmirîler Devleti yıkılınca kadar (415/1024) buradaki derslerini sürdürdü. Ardından Emîr Mehdi-Billâh el-Ümevî tarafından Kurtuba Camii'nde kiraat dersleri vermekle görevlendirildi. Ebû'l-Hazm Muhammed b. Cevher kendisine imamlık ve hatiplik vazifesi verilinceye kadar (429/1038) bu derslerine devam etti; hitabet görevini hayatının sonuna kadar sürdürdü. Abdüllâh b. Sehl, İbnü'l-Beyyâz diye tanınan Yahyâ b. İbrâhim, Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif el-Kinâni, İbn Şureyh, Mûsâ b. Süleyman el-Lahmî, İbnü't-Tâllâ' ve Hâzim b. Muhammed ondan kiraat alanında istifade eden pek çok talebe-den bazılarıdır. Güzel ahlâki ve mütevazi kişiliğiyle tanınan Mekkî b. Ebû Tâlib 2 Muharrem 437'de (20 Temmuz 1045) vefat etti ve oğlu Ebû Tâlib Muhammed'in kıldırdığı cenaze namazının ardından Kurtuba'da Rabaz Kabristanı'na defnedildi. Akîdede Selef yolunu seçmiş, fıkıhta Mâlikî mezhebini benimsemiş, vakur kişiliğiyle halkın yanında devlet adamlarının ve idarecilerin de sayısını kazanmıştır.

Eserleri. 1. *el-Hidâye ilâ bulûğı'n-nihâye fi 'ilmî meâni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve aħkâmiħî ve cümelin min fûnuni 'ulûmih*. Bir rivayet tefsiri olan, müellîfin Arapça'ya ve kiraat ilmine vukufu sebebiyle ayrı bir değer kazandığı belirtilen eserin yazma nûshaları üzerinde Ahmed Hasan Ferhât tâhrik çalışması yaptığı ve bu çalışmanın yakında neşredileceğini belirtmektedir (*Mekkî b. Ebî Tâlib ve tefsîri'l-Kur'ân*, s. 7). Hocası Üdfûvî'nin *el-İstîgnâ fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserden geniş çapta yararlanan müellîf Mu'tezile'nin görüşlerini cerhetmeye çalışmış, muhtelif kaynaklardan yaptığı nakiller yanında herhangi bir tenkide tâbi tutmadan İsrâiliyat'a da yer vermiştir (a.g.e., s. 274, 336). 2. *Tefsîri'l-müskil min ġarîbi'l-Kur'ân*. 389'da (999) Mekke'de kaleme alınan eser bu adla Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad 1985), *Kitâbü Tefsîri'l-müskil min ġarîbi'l-Kur'ânî'l-azîm*